

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

SAYI / ISSUE 3

HAZİRAN / JUNE 2021

e-ISSN: 2717-8471

LYCUS DERGİSİ JOURNAL

<https://dergipark.org.tr/lycus>

e-ISSN: 2717-8471

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

LYCUS DERGİSİ **JOURNAL**

- Sayı/Issue 3
- Haziran/June 2021

<https://dergipark.org.tr/lycus>

LYCUS DERGİSİ BİLİM KURULU
LYCUS JOURNAL ACADEMIC BOARD

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Ord. Prof. Dr. Francesco D'ANDRIA
(Accademia dei Lincei, Italy)

Prof. Dr. Francesco GUIZZI
(Sapienza Università di Roma, Italy)

Prof. Dr. Grazia SEMERARO
(Università del Salento, Italy)

Prof. Dr. Havva İŞKAN İŞİK
(Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Levent ZOROĞLU
(Batman Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN
(Selçuk Üniversitesi (Emekli), Türkiye)

Prof. Dr. R. R. R. SMITH
(University of Oxford, England)

Prof. Dr. Thekla SCHULZ BRIZE
(Technische Universität Berlin, Germany)

LYCUS DERGİSİ YAYIN KURULU
LYCUS JOURNAL PUBLISHING BOARD

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Elif ÖZER
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Fahriye BAYRAM
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Bahadır DUMAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Ali OZAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Esengül AKINCI ÖZTÜRK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Coşkun DAŞBACAK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Umay OĞUZHANOĞLU AKAY
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. İnci TÜRKOĞLU
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Evin CANER ÖZGEL
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Eylem GÜZEL
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Çağrı Murat TARHAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Murat TAŞKIRAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Barış YENER
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

LYCUS DERGİSİ ○ LYCUS JOURNAL

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

• Sayı/Issue 3

• Haziran/June 2021

Yayın Sahibi / Owner

Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü adına Müdür
Director on Behalf of Pamukkale University Institute of Archaeology

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Yazı İŐleri Müdürü / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Bilal S Ő T

Editörler / Editors

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Prof. Dr. Fahriye BAYRAM

Prof. Dr. Bahadır DUMAN

Dr.  gr.  . İnci TÜRKOĞLU

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

Düzelti ve Redaksiyon / Proofreading and Copyediting

Dr.  gr.  . İnci TÜRKOĞLU

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

Mizanpaj / Layout

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

YazıŐma Adresi / Contact

Arkeoloji Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi, Kınıklı Yerleşkesi 20070 Denizli/TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 38 95 Fax + 90 (258) 296 35 35 E-mail: lycus@pau.edu.tr

• <https://dergipark.org.tr/lycus>

• <https://www.pau.edu.tr/arkeolojienstitusu>

Lycus Dergisi uluslararası hakemli ve bilimsel, açık eriŐimli bir e-dergi olup yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmaların tüm sorumluluğu yazarlara aittir. Pamukkale  niversitesi'nin yazılı izni olmadan derginin tamamı veya herhangi bir bölümü kopya edilemez.

Lycus Journal is an international blind peer-reviewed academic open-access e-journal published twice a year, in June and December. All liability of published articles rests on the authors. The journal may not be copied partially or entirely without written consent of Pamukkale University.

• Lycus Dergisi **ASOS İndeks** tarafından taranmaktadır. / Lycus Journal is indexed by **ASOS İndeks**

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

•Sayı/Issue 3

•Haziran/June 2021

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Merve Arinç – Murat Çekilmez

- Efes Müzesi'nden Atlı Mezar Stelleri 1
Funerary Steles with Equestrian Figures from Ephesus Museum (Selçuk)

Zeynep Sencan Altınoluk

- Ophryinion Sikkelerindeki Hektor Başı 39
The Head of Hector on the Coins of Ophryinion

S. Sezin Sezer

- Heracleia Pontica Antik Kenti'nden Heykeltıraşlık Eserleri 53
Sculpture from the Ancient City of Heracleia Pontica

Murat Cura

- Farklı Bir Mozaik Kaldırma Tekniği – Zarflama (Controcalco) 77
A Different Mosaic Lifting Technique – Envelopment (Controcalco)

Mesut Yılmaz – Serap Sevgi – Cenk Koparan – Oğuz Çetin

- Hasankeyf Orta Kapı'nın Korunması ve Taşınmasına Yönelik Uygulamalar 93
Applications for the Conservation and Relocation of Hasankeyf Middle Gate

KAZI ve ARAŞTIRMALAR/EXCAVATIONS AND SURVEYS

Murat Türkteki – Deniz Sarı – Fatma Şahin – Sinem Türkteki – Yusuf Tuna

- Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti: Küllüoba, Genel Değerlendirme
ve 2020 Yılı Çalışmaları 105
An Early Bronze Age City in Anatolia: Küllüoba, General Evaluation and 2020 Season Work

LYCUS DERGİSİ'NİN AMACI, KAPSAMI VE YAYIN POLİTİKASI

Amaç

Lycus Dergisi, her yıl Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir e-dergidir. Lycus Dergisi; başta Anadolu Arkeolojisi, Antik Dönem Tarihi Coğrafyası, Prehistorya, Protohistorya, Önasya ve Klasik Arkeoloji, Müzecilik, Eskiçağ Tarihi, Epigrafi, Numismatik, Antropoloji, Arkeometri, Koruma-Onarım, Mimarlık Tarihi gibi alanların konularını kapsayan, disiplinler arası çalışmaları yayımlamayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Lycus Dergisi, Anadolu Arkeolojisi, Tarihi Coğrafyası olmak üzere Prehistorik Dönem'den başlayarak, günümüze kadar olan kültür mirası, buluntular, arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının sonuçları, restorasyon, konservasyon, müzecilik, antropoloji, epigrafi, etno-arkeoloji gibi bilimsel çalışmaları kapsar. Bunların dışında ilk defa yapılan tespitler, uygulamalar ve analiz çalışmalarının yer aldığı yazıları içerir.

Yayın Politikası

- Lycus Dergisi, Haziran ve Aralık ayı olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Hakem değerlendirme sürecinden olumlu görüş alan makaleler, yıllık yayın için belirlenen hedefi aşması durumunda bir sonraki sayıda yayımlanması amacıyla havuzda bekletilir. Makalelerdeki öncelik, yazar tarafından çalışmanın gönderildiği tarih ve makale niteliği göz önüne alınarak belirlenir.
- Lycus Dergisi'ne gönderilen çalışmaların daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayımlanmak üzere gönderilen çalışma, yazarın tezinden (lisans/yüksek lisans/doktora) üretilmişse veya bilimsel bir kongre/toplantıda sunulmuşsa bunun başlığa konulacak dipnot ile açıklanması gereklidir. Bu çalışma, yayın kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde tarih ve yer bildirmek şartı ile kabul edilebilir.
- Başvurunun yapılmasından, yazının yayımlanma aşamasına kadar geçen süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda (<https://dergipark.org.tr/lycus>) gerçekleşir. Herhangi bir yazının elektronik sisteme eklenmesi, çalışmanın yayımlanması için başvuru olarak kabul edilir ve değerlendirme süreci başlar. Yazarlar yayımlanmak üzere gönderdikleri çalışmaların yayın haklarını, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü bünyesindeki Lycus Dergisi'ne devretmiş olurlar. Lycus Dergisi'nde yayımlanan çalışmaların telif hakkı dergiye ait olup referans gösterilmeden aktarılamaz, çoğaltılamaz ve dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayımlanamaz. Yayımlanan çalışmalar için yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Lycus Dergisi'nde yayımlanmış yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir bilimsel, etik ve hukuki sorumluluk, yazar/yazarlara aittir. Bu hususta Dergi, herhangi bir hükümlülük kabul etmez.
- Dergiye gönderilen yazıların dergi kurallarına göre düzenlenmiş olması gereklidir. Yayın alt komisyonu, yazım kurallarına uymayan yazıları yayımlamama veya düzeltmek üzere yazar/yazarlara iade etme yetkisine sahiptir. Lycus Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin yazarlarının TELİF HAKKI DEVRİ FORMU'nu eksiksiz doldurarak, ıslak imza ile adresimize göndermeleri gerekmektedir. Çalışma Dergi'ye gönderildikten sonra, hiçbir aşamada, Telif Hakkı Devri Formu'nda belirtilen yazar adları ve sıralaması dışında yazar adı eklenemez, silinemez ve sıralamada değişiklik yapılamaz.

YAYIN İLKELERİ

1. Makaleler World ortamında, Times New Roman harf karakteri kullanılarak yazılmış olmalıdır. Yunanca alıntılar dışında tüm metin tek yazı karakteri ile oluşturulmalıdır.
2. Metin 11 punto; özet, dipnot, katalog 9 punto; kaynakça 10 punto olmalı, tek satır aralıkla yazılmalıdır.
3. A4 boyutundaki yazılarda, sayfanın solundan ve üstünden 3 cm, sağından ve altından 2 cm boşluk bırakılmalıdır.
4. Ana başlık metnin yazıldığı dilde, 11 punto, düz ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır. Yabancı dildeki başlık, ana başlığın bir alt satırında, 12 punto, italik ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır.
5. Başlık altında, ortalanarak yazar/yazarların isimleri, 10 punto ve koyu yazılmalıdır. Yazar isimleri yıldızlı dipnot (*) ile dipnotta gösterilmeli, dipnotta ise yazarın akademik unvanı, çalıştığı kurumun adı, adresi ve e-posta adresi ile ORCID numaraları belirtilmelidir.
6. Yazar isimlerinin altında, 200 kelimeyi aşmayacak şekilde, ancak en az 150 kelimelik özet yazılmalıdır. Özetle çalışmanın amacı, içerik ve sonuçları hakkında kısa ve açıklayıcı bilgiler bulunmalıdır. Özete altında en az 4, en fazla 6 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Yabancı dildeki çalışmalarda metnin kaleme alındığı dilde ve Türkçe özet, Türkçe yazılmış çalışmalarda ise metin dilinde ve İngilizce özet yer almalıdır.
7. Dipnotlar sayfanın altında verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
8. Metin içerisindeki alt başlıklarda kelimelerin ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük olmak üzere 11 punto olmalı ve koyu yazılmalıdır.
9. Çalışmanın tamamı, özet, kaynakça ve figürler ile birlikte 20 sayfayı geçmemeli, sağ alt köşeye sayfa numarası eklenmelidir. Bu sınırlamayı aşan çalışmalarda, editörlerin takdir hakkı göz önüne alınacaktır.
10. Makalede kullanılacak fotoğraf, resim, çizim ve harita gibi görsel verilerde "Fig." kısaltması kullanılmalı, numaralandırmada süreklilik gözetilmelidir. Metnin içinde kullanılan "Fig." ibaresi parantez içerisinde yer almalıdır. İki'den fazla figür belirtiliyorsa, iki rakam arasına boşluksuz tire (Fig. 2-4) konulmalıdır. Figür çözünürlükleri 300 dpi'den aşağı olmamalı ve JPEG formatında gönderilmelidir. Figürlerin listesi metnin sonunda, kaynakça bölümünün öncesinde yer almalıdır.
11. Kaynakça, makalenin sonunda bulunmalıdır. Kaynakçanın devamında, varsa figürler yer alır.
12. Makaleler, editörlerin önerileri doğrultusunda seçilen çift taraflı-kör hakemlik (gerektiğinde 3. hakeme gönderilebilir) ilkesine uygun olarak değerlendirilmektedir. Yazarın kimliğinden bağımsız olarak değerlendirilen yazılar için hakemlerin gerekli gördüğü düzeltme ve görüşler yazara iletilir. Yazım kurallarına uygun olmayan makaleler ise işleme konulmadan, yazarına iade edilecektir. Yazar, hakemlerden gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.
13. Yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlara aittir. Bu çalışmalar doğrudan ya da dolaylı olarak Lycus Dergisi'nin görüşü niteliği taşımaz.
14. Dipnot kaynakları aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;
Tek Yazarlı Kaynak Gösterme: İnan 1987, 121.
İki Yazarlı Kaynak Gösterme: Şimşek – Duman 2007, 75.
İki'den fazla yazarı kaynak gösterme: Hobbs v.d. 1998, 358.
Birden fazla kaynaktan yapılan alıntıyı gösterme: Kadioğlu 2006, 152; Ismaelli 2009, 25.
Birden fazla soy ismi taşıyan yazarı kaynak gösterme: Dönmez-Öztürk 2006, 95.
*Dipnotlarda sayfa numaraları verilirken, tam aralık verilmeli (İnan 1987, 121-125), "vd., vdd." gibi kısaltmalar kullanılmamalıdır.

15. Kaynakça aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;

• Kitap kaynak gösterme:

Bailey 1980

D. M. Bailey, *Roman Lamps Made in Italy, A Catalogue of the Lamps in the British Museum II*, London, 1980.

Demirhan-Erdemir 2015

A. Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul, 2015.

Humann v.d. 1898

C. Humann – C. Cichorius – W. Judeich – F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898.

• Çeviri Yapılmış Kitabı Kaynak Gösterme:

Deighton 2005

H. J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. H. Kökten-Ersoy, İstanbul, 2005.

Magie 2001

D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, Çev. N. Başgelen – Ö. Çapar, İstanbul, 2001.

• Editörlü Kitapta Bölümü Kaynak Gösterme:

Atila – Gürler 2010

C. Atila – B. Gürler, “Bergama Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Cam Eserleri”, *Metropolis İonia II Yolların Kesiştiği Yer Recep Meriç İçin Yazılar/The Land of the Crossroads Essays in Honour of Recep Meriç*, Ed. S. Aybek – A. K. Öz, İstanbul, 2010, 47-53.

• Makale Kaynak Gösterme:

Başaran 1990

S. Başaran, “1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, *11. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara, 1990, 107-123.

Kaya 2009

M. A. Kaya, “Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)”, *Doğu Batı Dergisi* 49, Ankara, 2009, 195-234.

Murat 2003

L. Murat, “Ammihanta Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, *Archivum Anatolicum* 4/2, 2003, 89-109.

Şimşek – Duman 2007

C. Şimşek – B. Duman, “Laodikeia'da Bulunan Ampullalar”, *Olba* XV, İstanbul, 2007, 73-101.

• Yayınlanmamış Tez Çalışmasını Kaynak Gösterme:

Söğüt 1998

B. Söğüt, *Kilikya Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998.

Erön 2007

A. Erön, *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2007.

• Antik Dönem Metinlerini Kaynak Gösterme:

Antik döneme ait edebi bir metinden yapılan alıntılar, dipnot yerine metin içerisinde ve parantez içerisinde “Plinius (*nat.* V.105)”, “Strabon (XII.8.16)” verilmelidir. Metin ya da dipnot içerisinde kullanılan antik dildeki terimler ya da kısa cümleler italik olarak verilmelidir. Antik kaynaklar *Der Neue Pauly*'de verilen standartlara uygun olmalıdır.

16. Dipnot ve kaynakçada bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla eseri kullanılacaksa, yıldan sonra alfabenin başlangıç harfinden başlayarak küçük harf ekleyerek (Şimşek 2002a, 3; Şimşek 2002b, 231) numaralandırılmalıdır.

17. Başvurular <https://dergipark.org.tr/lycus> adresi üzerinden yapılmalıdır; bununla birlikte gerektiğinde lycus@pau.edu.tr e-posta adresinden de yapılabilir.

Ophryinion Sikkelerindeki Hektor Başı

The Head of Hector on the Coins of Ophryinion

Zeynep Sencan Altınoluk*

Özet

MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Ophryinion sikkelerindeki farklı görünümlü, savaşçı karakterli erkek başının soru işaretleriyle Hektor'a ait olabileceği düşünülmüştür. Antik kaynaklarda Ophryinion, Hektor'un gömüldüğü yer olarak belirtilmiş; kendisine ait bir kahraman kültürünün tesis edildiği işaret edilmiştir. Bu makalede, sikkelerdeki tipin ikonografisi ve antik kaynaklar ele alınarak, başın Hektor'u temsil ettiği, miğferinin kimliğe ilişkin esas öne sürülmek istenen imge olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Ophryinion'a özgü Hektor başı üç varyasyonla görülmektedir. Cepheden betimlenmiş birinci varyasyonda, miğferin tepesinde sorgucun tutunduğu anlaşılan düz bir taç, iki yanda stilize grifon kanatları biçiminde tüyler vardır. İkinci varyasyon, komşu kent Sigeion'un sikkelerinde görülen dörtte üç cepheden betimlenmiş Athena'nun yükseltilmiş yanaklıklılı, üçlü tüylü taçlı miğferine benzemektedir. Dikkat çekici üçüncü varyasyonda, miğferin tepe tacında bir sfenks, yan taçlarında at yelesinden olduğu anlaşılan kanat benzeri tüyler, tüylerin hemen altında at kulağına benzeyen yukarı kaldırılmış yanaklıklar görülmektedir. Homeros'un dizelerinde sıkça hissettirdiği kahraman-at ilişkisi, özellikle Hektor-at benzetmeleri bu miğferin ikonografisine yansımıştır. Bu tip, Ilias'ta Hektor'un eşi ve oğluyla vedalaştığı altıncı bölümdeki dizelere de atıfta bulunmaktadır. Diğer yandan miğferinin öne çıktığı Hektor'un bu yegâne betimi, anlamı tartışmalı olan korythaiolos epitetini açıklamaya yardımcı görünmektedir. Ophryinion sikkelerindeki bu başın, yelesi uçuşarak dörtlüye giden atlarla özdeşleştirilen, "(hızlı bir rüzgâr gibi hareket eden) fırtına miğferli Hektor'u (κορυθαίολος Έκτωρ) temsil ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ophryinion, Hektor, Korythaiolos, Eski Yunan Sikkeleri.

Abstract

It was usually thought (with a question mark) that the curious, war-like head on the coins of Ophryinion dated the 4th century BC may belong to Hector. Ophryinion is stated as the burial place of Hector in ancient literature; it is said that a hero cult for him was established there. On the basis of coin iconography and the ancient literary tradition, this article will try to show that the head indeed represents Hector and that his helmet is used as a sign to emphasize his identity. The depiction of the head of Hector on Ophryinion coins has three variations: The first variation shows the head facing with a flat crest on the top of the helmet, and feathers in the form of stylized griffin wings on both sides. In the second variation, his helmet resembles the helmet of Athena shown in three-quarter view with a triple-feathered crest and raised cheek pieces as seen on the coins of the neighboring city of Sigeion. In the third, remarkable, variation, there is a sphinx on top of the helmet, wing-like feathers, apparently from a horse's mane, on the both side crests, and just below the feathers, raised cheek pieces looking like horse ears. The hero-horse connection, which is especially emphasized for Hector in the Homeric epic, might have been reflected on the iconography of the helmet here. The type seems to refer to the lines in the sixth chapter of Iliad, where Hector says farewell to his wife and son. This unique image of Hector, seems to help explaining the epithet of korythaiolos, the meaning of which is arguable. It is argued that the head on Ophryinion coins represents "(quick moving like) the stormy (wind) helmeted Hector (κορυθαίολος Έκτωρ)" who is likened to the galloping horses with their manes flying.

Keywords: Ophryinion, Hektor, Korythaiolos, Greek Coins.

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 17100 Merkez Çanakkale. 0000-0003-1769-3766 | zsenca@hotmail.com

Giriş

Antik Troas Bölgesi'nin doğu ve batısı arasında bir geçiş noktasında yer alan Ophrynion'un (veya Ophryneion, modern Erenköy) adını ilk kez MÖ 5. yüzyılda Herodotos'un (VII.43) eserinde görmekteyiz. MÖ 399'da Ksenophon (*Anab.* VII.8.5), bir sefer dönüşü sırasında kahin Euklides'in önerisi üzerine kente gelip burada Zeus Meilikhios'a kurban kestiğini söylemiştir. MÖ 1. yüzyılda Halikarnassoslu Dionysios (*Rom. Ark.* I.46.1, 47.2), Aineias'ın, Dardanos ve Ophrynion'dan topladığı askerlerle Ilios (Troia) için savaştığını belirtmiştir. Ancak bu sözlerin kurgusal, mitsel bir çerçeve içinde kaldığı anlaşılmaktadır. Ophrynion adı Homeros destanlarında geçmez. Kentte yapılan yüzey araştırmalarında Ophrynion'un MÖ yaklaşık 600 yılı öncesinde yerleşim gördüğünü ispatlayacak bulgulara henüz rastlanmamıştır¹. Yine de, efsaneler bize Hektor'un, babası Priamos tarafından Ophrynion'a gömüldüğünü işaret eder. Hektor'un mezarının Ophrynion'da olduğunu ilk olarak, MÖ 3. yüzyılın başlarında şair Lykophron belirtmiştir. Lykophron (*Aleks.* 1208; *Skhol. Lykophr. Aleks.* 1194, 1208), bir kehanet gereği Hektor'un kemiklerinin, Boiotia Bölgesi'ndeki Thebes kentine taşınmasına dek Ophrynion'da yer aldığını söylemiştir. MÖ 1. yüzyılda Aristodemos (*FGrH* 383F7) da, Hektor'un mezarının kentten taşınmasıyla ilgili bu kehanetten söz eder. Aynı yüzyılda yaşamış olan Strabon (XIII.1.29), Ophrynion'daki Hektor koruluğundan bahsetmiştir. Pausanias'ın (IX.18.5) MS 2. yüzyılda yazdıkları Hektor'un kemiklerinin Thebes'e taşınmış olduğu söylencesini doğrulamaktadır. Kemiklerinin Thebes'e taşınması yoluyla kültün transfer edilmesi modern araştırmacıların bir hayli dikkatini çekmiştir. Albert Schachter² Boiotia kültürleri üzerine yaptığı yayınında bu konuyla ilgili bilgileri derlemiş; transferin siyasi nedenli tarihi bir olay olarak gerçekleşme ihtimali üzerine öne sürülen görüşlere yer vermiştir. Schachter³, Thebes'te bulunmuş MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen ve kentin MÖ 316'daki yeniden kuruluşuna ilişkin bir bağış listesi olduğu düşünülen yazıtın antik kaynakları destekleyen önemli bir bulgu olabileceğini düşünmektedir. Gerçek veya kurgusal olarak, belki de bu dönemde Hektor'un kemikleri Thebes'e taşınmış olabilir. Ancak, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ophrynion'dan "Hektor'un kenti" olarak bahsedilmesi, anıt mezarının burada olduğuna işaret eder (*ab Hectoris urbe*, Ovid. *Tristia* I.10-17). Roma'nın kendi ata kültürünü oluştururken köklerini Troia'ya bağlaması yoluyla Ophrynion'un da Roma imparatorlarınınca önem kazandığı bilinmektedir. Germanicus'un MS 18'de kente uğraması ve Hektor'un mezarı için yazdırdığı epigram bunu açıkça gösterir (*Anth. Lat.* I.2.708). 355 yılında bölgeye gelen imparator Iulianus'un, Hektor *heroonu* önündeki sunakların hala alevli olduğunu görüp hayret içinde kalmasından, kültün kentte MS 4. yüzyılın ortalarına dek canlı tutulduğunu anlamaktayız (Iulian *Ep.* 79.16-17).

Ophrynion'daki Hektor kültürünün en erken kanıtı, kentin MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında (yak. 350-300) darp ettiği sikkelerdir. Ön yüzde sakallı, defne çelenkli profilden erkek başının (Zeus?) bulunduğu bronz sikkelerin arka yüzlerinde savaşır

¹ Cook 1973, 77; Akarca 1978, 37.

² Schachter 1981, 233-234.

³ Yazıt ilk kez G. Dittenberger tarafından *Inscriptiones Graecae*'da yayımlanmıştır. *IG* VII, 2419. 1895 yılında M. Holleaux tarafından bir bağış listesi olarak tanımlanmıştır. Yazıtta transferi gösterdiği düşünülen 16. satır Holleaux tarafından [*Αντιγονείας τοι ἐκ τῆς Τρωῆος διακατίως*] olarak tamamlanır. Holleaux 1895, 7-48 (=Holleaux 1938, 1-40). Schachter bu satırı yeniden ele almış ve [*Οφρυονείας τοι ἐκ* veya *οὐπὲρ τῆς Τρωῆος διακατίως*] olarak restore etmiştir. Schachter 1981, 234. Bakınız ayrıca, Pleket – Stroud 1981, 502.

pozisyonda miğferli, kalkan ve mızraklı bir figür betimlenmiştir⁴. Komşu Ilion ve Dardanos kentlerinin sikkelerinde de benzer bir imajla görülen savaşçının Hektor'u temsil ettiği kabul edilmiştir⁵. Ophryinion'un diğer bronz ve gümüş sikkelerinin ön yüzlerinde tam veya dörtte üç cepheden betimlenmiş, uzun sakallı, bıyıklı, değişik bir miğfer giymiş erkek başına numismatlar temkinle yaklaşmışlar ve soru işaretli olarak Hektor demişlerdir⁶. Çünkü miğferin yadırganır görünümüne rağmen Ophryinion'da kült sahibi olmuş savaşçı Hektor'dur. Bu makalede başın kimliği ve ikonografisi açıklanmaya çalışılacaktır. Öncelikle bu tipi üç varyasyonla inceleyeceğiz:

1. varyasyon, AR

Öy.: Hektor başı, sakallı, cepheden, üçlü taçlı miğferli, orta taç düz, yan taçlarda stilize grifon kanadı şeklinde tüyler, miğferin önünde üçgen alınlık bant, yanaklıklar yükseltilmiş.

Ay.: At üzerinde binici, sağa, sağ elinde dal. ΟΦΥΡΙΝΙΟΝ

Ref.: *BMC Troas*, 75, no. 1; Imhoof-Blumer 1883, 264, no. 177; *SNG Cop. Troas*, 455 (AE); *SNG Ashmolean Bosphorus*, 1177 (AE); *SNG Turkey* 9/1, 712 (AE).

Fig. 1. Varyasyon 1. Classical Numismatic Group, Auction 99 (13.05.2015), 198.

2. varyasyon, AE

Öy.: Hektor başı, sakallı, dörtte üç cepheden sola, üçlü tüylü taçlı miğferli, miğferin önünde alınlık bant, yanaklıklar yükseltilmiş.

⁴ *BMC Troas*, 76, no. 8; *SNG Turkey* 9/1, 717. Troas Bölgesi ile ilgili yapılan bir sempozyumda, miğferdeki sivri kulaklar ve miğferin değişik görüntüsü nedeniyle ön yüzdeki başın Dionysos kültüne ilişkin bir tip (Silen?, Satyr?, Korybant?) olabilme ihtimaline değinmişim. *Altınoluk* 2007, 53-54.

⁵ Bellinger 1961, T162-164, T212 (Ilion); *BMC Troas*, 60, no. 24-26 (Ilion); VAuctions 329, (06.04.2018), 147 (Dardanos).

⁶ Ophryinion sikkelerindeki başın Hektor'a ait olduğunu 1839 yılındaki yayınında belirten Rudolf Heinrich Klausen, Philostratos'u referans vererek, Hektor'un favori eğlencesinin boğalarla dövüşmek olduğunu söylemiştir. Klausen'e göre sikkelerdeki Hektor'un miğferinde, sporcuların antrenman sırasında giydiği ἀμφώτιδες (*amphotides*) denilen kulak korumaları vardır. Klausen 1838, 63, dipnot 198.

Ay.: Çocuk Dionysos, dizlerinin üzerinde, sağa, çıplak; sağ elinde üzüm salkımı, altta sarmaşık dalı. ΟΦΡΥ

Ref.: *BMC Troas*, 75, no. 2-3 (öy. baş sola); *SNG Fitzwilliam III*, 7848- 7849 (öy. baş sola); *SNG Turkey 9/1*, 715-716.

Fig. 2. Varyasyon 2. Classical Numismatic Group, Auction 199 (19.11.2008), 171.

3. varyasyon, AE

Öy.: Hektor başı, sakallı, dörtte üç cepheden sağa, miğferin orta tacında sfenks, yan taçlarda at yelesi ve at kulaklarına benzetilmiş, yükseltilmiş yanaklıklar.

Ay.: Çocuk Dionysos, dizlerinin üzerinde, sağa, çıplak; sağ elinde üzüm salkımı. ΟΦΡΥ

Ref.: *BMC Troas*, 75, no. 4-7; *SNG v. Aulock Troas*, 1559; *SNG Cop. Troas*, 456-459; *SNG München Troas*, 299-300; *SNG Turkey 9/1*, 713-714; Bellinger 1961, 164, no. 137; Troia Müzesi, env. no. 564.

Fig. 3. Varyasyon 3. Pecunem Numismatik Naumann, Auction 40 (07.02.2016), 203.

Gümüş ve bronz sikkelerde görülen birinci varyasyonda, ön yüzde uzun sakallı, bıyıklı, dörtte üç cepheden betimlenmiş miğferli erkek başı görülmektedir. Miğferinin ön kısmına üçgen alınlık şeklinde bant yerleştirilmiş, yanaklıkları yüzü daha net gösterecek şekilde yükseltilmiş, yukarı kaldırılmıştır. Alın açıklığı kaş çizgilerinin biraz üstünde sonlanmaktadır. Ortada sorgucun tutunduğu anlaşılan düz bir taç vardır. İki yanda biraz kıvrık, stilize grifon kanatlarına benzeyen tüyler görülür. Arka yüzde kurucu kahraman olması muhtemel bir figür at üzerinde betimlenmiştir (Fig. 1). İkinci varyasyonda yanaklıkları yükseltilmiş miğfer bu kez üçlü tüylü taç ile süslenmiştir. Arka yüzde elinde üzüm salkımı tutan çocuk Dionysos tipi kullanılmıştır. (Fig. 2). Üçüncü varyasyonda miğferin orta tacında bir sfenks, yan taçlarda at yelesinden olduğu anlaşılan tüyler vardır. Tüylerin hemen altındaki yukarı kaldırılmış yanak korumaları bu kez sivri birer hayvan kulağına benzetilmiştir (Fig. 3). Hektor'un vazo resimlerinde ve sikkelerde ayakta, savaşır pozisyonda, tam bir bedene sahip figürlerine rastlanmıştır. Fakat savaşçı sadece bir baş olarak bu sikkelerde karşımıza çıkar. Hektor'un ilgi çeken miğferi kimliğe ilişkin esas öne sürülmek istenen imgeyi yaratmaktadır. Miğferin kimliği karakterize etmek için önemli olduğu bellidir.

İkinci varyasyonun ikonografisini anlamak biraz daha kolay görünmektedir. Burada miğferi dörtte üç cepheden Athena başının görüldüğü sikkelerle karşılaştırabiliriz⁷. Bu tip ilk kez MÖ yaklaşık 440-430'a tarihlenen Kyzikos'un elektron staterlerinde betimlenmiştir⁸. Troas Bölgesi'ndeki komşu kent Sigeion'un sikkelerinde görülen Athena'nın üçlü tüylü sorguçlu, yukarı kaldırılmış yanaklıkları, üçgen alınlıklı, süslemeli Attika tipi miğferi ikinci varyasyondakine oldukça benzemektedir⁹. Her iki kentin ele aldığımız sikkeleri aynı dönemde darp edilmiştir. Sigeion'daki Athena tipinde miğferin alınlığındaki bantta bazen rölyef olarak işlenmiş sfenksler görülür. Bu Athena tipinin MÖ 5. yüzyılda Pheidias'ın eseri Athena Parthenos'un başından esinlenerek dizayn edildiği anlaşılmaktadır¹⁰. Pausanias (I.24.5-7) Parthenon heykelini tasvir ederken miğferinin ortasında bir sfenks, her iki yanında rölyef olarak grifonlar bulunduğu bahsetmiş; yaratığın hikayesini ileride, Boiotia'nın tasvirinde anlatacağını belirtmiştir. Sonrasında Pausanias (IX.26.2-4), sfenksin bilmece sorarak yakaladığı kişilere ölüm getirdiğini söyleyip iki varyasyon şeklinde Oidipus ve sfenksle ilgili hikayeyi anlatmıştır. Plinius (*Nat. Hist.* XXXVI.19) da heykelin miğferinin etkileyciliğinden söz eder; ancak sfenksin miğferde değil mızrağın ucunda olduğunu söyler. Heykelin sonradan yapılan pek çok kopyasındaki miğferde tüylerin iliştiirildiği orta taçta sfenks ve yan taçlarda grifonlar görülmektedir¹¹. Mısır ve Mezopotamya kökenli sfenks MÖ II. binde Ön Asya uygarlıkları tarafından benimsenmiş, Erken Arkaik Dönem'den itibaren Eski Yunan sanatında popüler bir figür olarak kullanılmıştır. Pausanias'ın bilmece

⁷ Sikkeler üzerinde cepheden betimlenen başlarla nispeten az karşılaşılmaktadır. Tam veya dörtte üç cepheden başlar, sikkeler üzerinde MÖ 6. yüzyıldan itibaren görülür. Ophryinion sikkeleri haricinde, üçlü sorguçlu miğferli ve kısmi cepheden betimlenen tek baş Athena'ya aittir. Bu nedenle ve Ophryinion'a oldukça yakın olmasından dolayı karşılaştırma örneği olarak Sigeion'daki Athena başları ele alınmıştır. Bu tarz Athena başları Eski Yunan sikkelerinde, MÖ 5. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Kyzikos, Lampsakos, Mytilene, Klazomenai, Tarsos, Soloi ve diğer bazı kentlerde de benzer şekilde betimlenmiştir.

⁸ Fritze 1912, 11, no.133.

⁹ *BMC Troas*, 86-87, no. 1-20.

¹⁰ Davison ve Lundgreen, MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Athena Parthenos imajının Küçük Asya sikkelerinde oldukça yaygın olduğunu belirtmiş ve kült heykeli formunda görülen bazı örnekler vermiştir. Ancak kısmi cepheden görülen baş örneklerinden söz etmemiştir. Davison – Lundgreen 2009, 160-161.

¹¹ Miğferinde sfenks olan Pheidias'ın kopyası Parthenos heykellerine örnek olarak bakınız, MS 1.-2. yy'lar, Louvre Müzesi, env. no. MA 91 (MR 285); MS 2. veya 3. yüzyıl, Boston Güzel Sanatlar müzesi, env. no. 1980.196; MS 3. yüzyıl, Atina Ulusal Müzesi, env. no. 129.

hikâyesine gönderme yapması, miğfer süsü olarak sfenksin “bilgelik” ile ilgili simgeselliğine işaret ettiğini akla getirebilir. Diğer yandan Eski Yunan’da sfenks mezar kültü ve ölümler dünyasıyla ilişkili tutulmuştur. Léon Lacroix, Khios sikkeleriyle ilgili yayınında bu görüşe karşı çıkmış; Eski Yunan sanatında sfenksin yeraltı tanrılarıyla ilişkili, gizemli ve ölümcül bir güce sahip khthonik bir varlık değil, korkunç görünümüyle koruyucu bir rol üstlenen dekoratif öge olarak kullanıldığını belirtmiştir. Lacroix’e göre¹² sphenksin Khios sikkelerindeki işlevi budur. Pheidias’ın Athena’nın miğferine eklediği ve Ophrynyon sikkelerindeki üçüncü varyasyonda görülen sfenksin apotropaik bir gücü ifade ettiği akla yatkındır. Özellikle miğfer gibi koruyucu işlevdeki obje üzerine yakıştırılması bu düşüncüyü destekler. Ophrynyon sikkeleriyle yaklaşık aynı dönemde, MÖ 4. yüzyılda Troas Bölgesi’ndeki Gergis’in sikkelerinde de tip olarak sfenks kullanılmıştır¹³. Sfenks komşu kent Gergis’te kentin koruyucu gücü, Ophrynyon’da Hektor’un miğferinin apotropaik süsüdür. MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen kahramanlık kültü objesi olarak kullanıldığı düşünülen kanatlı bronz bir miğferi Ophrynyon Hektor’unun birinci varyasyondaki miğferiyle karşılaştırabiliriz¹⁴. Güney İtalya orijinli miğferin üç tacından ortadaki grifon protomu, iki yandakiler grifon kanatları biçimindedir. Eski Yunan mitolojisinde Hermes ve Perseus’un kanatlı miğfere sahip olduğunu biliyoruz¹⁵. Kanatlar ikisine de hızlı, çevik imajı kazandırır. Bu varyasyondaki miğferin iki yandaki stilize kanat benzeri tüyler savaştının hızlı, çevik özelliğiyle ilgili olabilir. Tüm varyasyonlarda miğfer Ophrynyon Hektoru için tasarlanmıştır. Kahramanı portre olarak gösteren tek imajı dönemin modasına da uygun biçimlerde yaratılmıştır. Fakat üçüncü varyasyondaki hayvan kulakları gibi bazı detayları ikonografik karşılaştırmayla anlamamız mümkün görünmemektedir. Bu noktada, öncelikle Hektor’un yaratıldığı *Ilias*’a ve diğer edebi kaynaklara bakmak faydalı olacaktır.

Ophrynyon Hektor’unu Homeros’un dilinden anlamaya çalışabiliriz. Kahramanın *Ilias*’taki rolü elbette Ophrynyon halkı tarafından iyi bilinmektedir. Sikkelerdeki özgün miğfer, öncelikle standdaki büyük savaşçı karakteriyle ilgilidir. Hektor’un miğferi Homeros’un (*Il.* VI.470) pek çok dizesinde vurgulanmıştır. Altıncı bölümde miğferin at kılından sorguçlu ve bronz olduğu belirtilmiştir. On birinci bölümde, Diomedes Hektor’a mızrağını fırlatır ancak mızrak miğferinin tepesine çarparak geri döner. Miğfer Hektor’a Phoibos Apollon tarafından bahşedilmiştir (*Hom. Il.* XI.349-353). Bu dizelerde miğferin bronz olduğunu, *πλάγχθη δ’ ἀπὸ χαλκῶφι χαλκός* ifadesiyle tekrar görüyoruz. Cümlelerin devamındaki *τρυφάλεια τρίπτυχος αὐλώπις*, miğferin (*τρυφάλεια*, *tryphaleia*) kalın, sağlam (*τρίπτυχος*¹⁶, *triptykhos*) olduğunu ve üst kısmında sorguç (*λόφος*, *lophos*) yerleştirilecek boru (*αὐλός*, *aulos*) şeklinde bir yuva bulunduğunu göstermektedir. Homeros Eski Yunanca

¹² Lacroix 1982, 78-80.

¹³ Sikkeler üzerinde sfenks ilk kez MÖ 7. yüzyılın sonlarında Ionia Bölgesi’nde betimlenmiştir. MÖ 6. yüzyıldan itibaren Kyzikos, Samothrake ve Khios sikkelerinde görülmeye başlamıştır. Byzantionlu Stephanos (*Ethn.* “Gergis”), MS 2. yüzyılın kronik yazarı Tralleisli Phlegon’u referans vererek Troas’taki Gergis’in sikkelerinde Sibylla Gergithia ve sfenks betimlediğini belirtmiştir. Gergis’in sfenksli sikkeleri için bakınız, *BMC Troas*, 55, no. 1-9; *SNG Turkey* 9/1, 544.

¹⁴ Getty Müzesi, env. no. 93.AC.27. Mattusch 2014, 63-64, fig. 39.

¹⁵ MÖ 3. yüzyılın başlarında Güney İtalya kentlerinden Velia’nın sikkelerinde Athena kanatlı miğferli betimlenmiştir. Athena, *Ilias* Destanı’nda sadece bir kez Hades’in miğferini giyerek Ares’e karşı görünmezlik elde etmiştir (*Hom. Il.* V.845).

¹⁶ *Triptykhos* kelimesinin anlamı, Borchhardt ve O’Sullivan tarafından üç katmanlı olarak düşünülmüştür. Bu katmanların yaban domuzu dişi, deri ve keçe olabileceği belirtilmiştir. Borchhardt 1972, 10-11; O’Sullivan 2008, 627. Keyser, Hektor’un miğferinin üç katmandan oluşması gerektiğini, *triptykhosun*, miğferin dayanıklı olduğunu belirttiğini söylemiştir. Bkz. Keyser 2016, 143.

miğfer kelimesi için yaklaşık yüz kez *κόρυς* (*korys*) kullanmıştır. Hektor'dan başka karakterlerin de giydiği, daha özgün bir miğferi ifade eden *tryphaleia* destanda on altı kez geçmektedir. *Tryphaleianın* yanında onun epiteti olarak kullanılan *αὐλώπις* (*aulopis*), miğfer üzerinde sorgucun yerleştirileceği yuvanın bulunduğunu belirtir. Üzerindeki yuvaya farklı sorguçların yerleştirilebildiği, dolayısıyla süsleriyle ihtişamlı görünen bu özel miğfer *tryphaleia*yı kahramanların giydiği anlaşılmaktadır. Bazen *tryphaleia* ile birlikte sorgucun at kılı olduğunu belirten *ἵππουρις* (*hippouris*) kullanılır. Homeros'tan (II. XIX.382), Hephaistos'un Akhilleus'a hazırladığı *tryphaleia*ya at kılı sorgucu ve etrafında dalgalanan altın tüyler yerleştirmiş olduğunu öğrenmekteyiz¹⁷.

Homeros'un diliyle Ophrynon Hektoru'nun sikkelerdeki miğferine *τροφάλεια αὐλώπις* diyebiliriz. Şimdi Hektor'un üç farklı miğferinin süslemelerini anlamaya çalışacağız. Dörtte üç cepheden betimlenmiş ikinci ve üçüncü varyasyonlarda, başın hafif dönük olduğu yönün tersindeki tarafta, orta taçtan başlayarak enseden aşağıya sarkan at kılı tepeliğin (*λόφος*¹⁸) bir kaç uçuşan teli görülmektedir. Muhtemelen perspektif sağlanmadığı için cepheden betimde bunu göremiyoruz; fakat birinci varyasyonda da, orta taca tutunan bu tüyler olmalıdır. Stilize grifon kanatları ve sfenksin süsleme ögesi olarak kullanıldığına daha önce değindik. Üçüncü varyasyonda yükseltilmiş yanaklıkların sivri birer hayvan kulağına benzetilerek betimlenmesini *Ilias*'ın altıncı bölümündeki dizelere bağlayabiliriz (Hom. II. VI.466-475). Hektor'un, eşi Andromakhe ile son görüşmesini anlatan bu bölümde, oğul Astyanaks (Skamandrios) babasının bronz miğferinden, miğferin tepesinde korkunç bir halde sallanan yelelerden ürkmüştür. Bu dizelerdeki *λόφον ἵππιοχαίτην*, Astyanaks'ı miğferde esas olarak neyin korkuttuğunu belirtmektedir. Sorguç atın kuyruğundan değil yele (*χαίτη*¹⁹) kısmından yapılmıştır²⁰. Homeros, bu özel sorgucu sadece bu dizede kullanmıştır. Homeros'un, her iki destanında da kahramanların giydiği at kılı sorguçlu miğfer (*ἵππουρις τροφάλεια*) için kullandığı diğer tüm Eski Yunanca kelimelere baktığımızda tüylerin atın kuyruğundan alınarak kullanıldığını anlıyoruz²¹. Üçüncü varyasyondaki yanlarda görülen kanatvari tüylerin görünümü orta sorguçtan dökülen, yanda boyun hizasında tel tel görülen atkuyruğu killarına benzemektedir. Bunlar dizelerdeki gibi atın yele kısmı olmalıdır. Bu yaklaşım, yelelerin hemen altındaki kulak korumalarının da at kulağına benzetilerek şekillendirildiğini göstermektedir. Herodotos, Asya Etiopialılarının savaş donanımlarından bahsederken, atın kulak ve yele kısmını başından ayıracak şekilde dersini yüzerek bunu başlık olarak kullandıklarını söylemiş; yelenin sorguç yerine geçtiğini, atın kulaklarının kaskatı ve dik durduğunu

¹⁷ Bu tanımlamalar, Akhilleus'un çarpışma öncesi yaptığı hazırlığı anlatan dizelerde geçer. *ἢ δ' ἀστήρ ὡς ἀπέλαμπεν ἵππουρις τροφάλεια, περισσεῖοντο δ' εἴθειραι ἠρῦσαι, ἃς Ἥφαιστος ἔει λόφον ἀμφὶ θαμειάς.*

¹⁸ *Lophos* için bazı tanımlamalar: *Λόφος δὲ ἐπὶ τε βοῶν καὶ ἵππων καὶ ἡμίονων τόπος τοῦ τραχήλου, ᾧ ἐπιτίθεται ὁ ζυγός. Lophos öküzlerin, atların ve boyunduruğun yerleştirildiği katırların boyun yeridir. Eusthathios, II. IV.773; Ὁ ὑψηλὸς τοῦ ὄρου τόπος. Dağın en yüksek yeridir; σημαίνει καὶ τὸ ἄκρον, καὶ τὸ ἐπανάσθημα τῆς περικεφαλαίας. Miğferdeki en yüksek yeri, yükseltiyi işaret eder. *Etym. M.* A 569-570.*

¹⁹ Arnaud Zucker, Eski Yunan edebiyatında *khaitē* (*χαίτη*) ve *lophia* (*λοφία*) sözcükleri üzerine yaptığı çalışmada, *khaitē*nin estetik ve kahramanca değerlerle ilgili bağlantısını incelemiştir. Zucker 2014, 269-275.

²⁰ *ταρβήσας χαλκὸν τε ἰδὲ λόφον ἵππιοχαίτην, δεινὸν ἀπ' ἀκροτάτης κόρυθος νεύοντα νοήσας*: korkmuştu bronz miğferden ve tepesinde korkunç sallanan at yeleli sorguçtan (Hom. II. VI.469-470).

²¹ Antik kaynaklara baktığımızda, Hektor haricinde yalnızca III. Aleksandros'un sorgucuna tüy olarak at yelesi (*khaitē*) yakıştırıldığını görmekteyiz. Plutarkhos, III. Aleksandros'un savaş alanındaki kalabalıkta, miğferinin her iki yanında yer alan muhteşem büyüklükte ve beyazlıktaki yeleler nedeniyle düşmanlarının dikkatini çektiğini söylemiştir: *ὡσαμείνων δὲ πολλῶν ἐπ' αὐτὸν ἦν δὲ τῇ πέλτῃ καὶ τοῦ κράνουσ τῇ χαίτῃ διαπρηπής, ἧς ἐκατέρωθεν εἰσθήκει περὸν λευκότητι καὶ μεγέθει* (Aleks. 16). *Ilias* ve *Odysseia*'daki at kılından miğferler için ifadeler: *ἵππουρις τροφάλεια* (II. XIX.382); *κόρυθ' ἵππουριν* (II. VI.495); *ἵππουρις κονέη* (Od. XXII.124).

belirtmiştir²². Üçüncü varyasyondaki miğfer, Herodotos'un tasvir ettiği, hayvani Asya başlığındaki gibi korkutucu bir etki taşımaktadır. Diğer yandan üçüncü varyasyonda, Homeros'un sıkça hissettirdiği at ve kahraman ilişkisiyle bağlantılı bir miğfer görmekteyiz²³. *Ilias*'ta iki kez aynı kelimeler yinelenerek Hektor ve Paris için ahırdan kurtulmuş, muzaffer görünen, başı dik, omuzlarına düşmüş yelesiyle gururlu bir at benzetmesi yapılmıştır (*ὄσοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται | ὤμοις ἀΐσσονται· ὁ δ' ἀγλαΐῃφι πεποιθὼς*, Hom. *Il.* VI.509-510; XV.266-267).

Ophrynyon sikkelerinde, özellikle ikinci ve üçüncü varyasyonlarda miğferdeki tüylerin neden öne çıkartıldığını anlamak için, sorgucunun atın yelesinden olduğunun yalnızca bir kez belirtildiği *Ilias*'taki veda sahnesine dönmek faydalı olacaktır. Miğferin buradaki rolü edebiyatçılar tarafından sıkça irdelenmiştir. Hektor'un başından çıkartıp yere bıraktığı miğfer, onun şehrine getirdiği savaşın yarattığı dehşetin bir sembolü veya hem savaşçı hem aile babası rolünü üstlenen bir simge olduğunu düşündürmüştür²⁴. Hektor'un savaşçı görünümünün tehtidkar etkisini çağrıştıran *korythaiolos* epitetinin de bu dizelere ilham vermiş olabileceği söylenmiştir²⁵. Ophrynyon'un komşu kentleri Ilion ve Dardanos'un Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinden veda sahnesinin yüzyıllar boyunca bölge halkının belleğinde yer etmiş olduğu anlaşılmaktadır²⁶. Ilion sikkelerinde başında miğferiyle betimlenen Hektor'un karşısında eşi Andromakhe ve onun kucağında bebek Astyanaks görülmektedir. Kahraman elini oğluna doğru uzatmıştır. Muhtemelen, Astyanaks'ın miğferden korktuğu an gerçekleşmek üzeredir. Hektor'un Ophrynyon sikkelerindeki imajının salt savaşçı karakteriyle değil, aile babası rolüyle de şekillendirilmiş olduğu düşünülebilir. Kahramanın tepesinde bir sfenks, hayvan kulakları, uçuşan at kılından sorguç ve yeeler! Hektor bu imajıyla hem rakibini hem oğlunu korkutabileceği bir görünüme sahiptir. Sikke kalıp sanatçısının Hektor'u oğlu Astyanaks'ın algısıyla betimlemiş olduğunu düşünebiliriz. Kederli, gergin bir sahnede anne ve babanın onun bu tepkisine gülüşmeleri, miğferi onun gözüyle gördüklerini -sonradan Ophrynyonluların da imgeleyeceği gibi- ve bu mizahi andan keyif duyduklarını göstermektedir. Ophrynyonluların miğferin bu sahnedeki rolünü bildikleri ve en önemli kahramanlarının imajında bu dizelere atıfta buldukları anlaşılmaktadır.

Homeros'taki Hektor karakteri için miğferin önemli olduğu destanın genelinde de açıkça görülmektedir. *Ilias*'ta miğfere ilişkin bir epitet olan *κορυθαίολος* (*korythaiolos*) otuz sekiz kez Hektor, bir kez Ares için kullanılmıştır²⁷. *Korythaiolos*un *κόρυς* (*korys*,

²² *Οὗτοι δὲ οἱ ἐκ τῆς Ἀσίας Αἰθίοπες τὰ μὲν πλέω κατὰ περ Ἰνδοὶ ἐσεσάχατο, προμετωπίδια δὲ ἵππων εἶχον ἐπὶ τῆσι κεφαλῆσι σὺν τε τοῖσι ὡσὶ ἐκδεδαρμένα καὶ τῇ λοφιῇ· καὶ ἀντὶ μὲνλόφον ἢ λοφιῇ κατέχρα, τὰ δὲ ὄτα τῶν ἵππων ὀρθὰ πεπηγότα εἶχον*: Bu Asya Ethiopialılarının donanımları hemen hemen Hintlilerinki gibiydi, yalnız başlarında atın alın derisinden yapılma başlıkları vardı, deri yele ve kulaklarla birlikte yüzülmüştü; yele sorguç yerini tutuyordu ve atın kulakları kaskatı dikeliyordu (Hdt. VII.70.2).

²³ At yelesinin miğfer üzerindeki bir kahraman arması olarak görülmesini ve Eski Batı Dünyası'nda yeleye (*khaite*) atfedilen anlamı antik kaynaklar aracılığıyla anlayabilmekteyiz. Ksenophon (*Peri Hippikes*, V.8) yelenin ata tanrılar tarafından zarafet için verildiğini söylemiştir. Bergamalı Galenos (*Peri Khreias Morion*, III.2.13) yeleyi, gururlu ve cesur karakterin bedensel tezahürü olarak görür. At güçlü toynaklar ve yeyleyle zarif bir şekilde donatılmıştır; çünkü canlı, gururlu bir hayvandır.

²⁴ Griffin 1980, 7; Schein 1984, 175 vd.; Redfield 1994, 123.

²⁵ Whallon 1969, 63-70; Camerotto 2009, 121; Stoevesandt v.d. 2016, 116.

²⁶ Ilion'un Marcus Aurelius (yak. 164-166) adına darp edilen sikkelerinin arka yüzünde Andromakhe kucağında Astyanaks, karşısında Hektor'la birlikte görülür. Bellinger 1961, 52, no. T150. Dardanos'un Commodus dönemi (yak. 180-182) sikkelerinde Andromakhe başı örtülü, hafif öne eğik, karşısında Hektor, Hektor'un arkasında bir at ve dizginini tutan figür (bir hizmetkâr veya Kebriones). *RPC* IV.2, 11271 (geçici no).

²⁷ II.816; III.83, 324; V. 680, 690; VI.116, 263, 342, 359, 369, 440, 520; VII.158, 233, 263, 287; VIII.160,

miğfer) adı ile *αἰόλος*²⁸ (*aiolos*, hızlı hareket eden veya ışıldayan) sıfatının birleştirilerek oluşturulduğu düşünülmektedir. Bu kaynaşmış bileşik sıfatın anlamı ve oluşumu klasik filologlarca tartışmalı olmuş; buna iki farklı anlam yüklenmiştir. Öyle ki, Homeros'un tek bir çeviri metninde dahi bu sıfat için farklı dizelerde iki farklı anlamda kullanım görebilmekteyiz. Bunlardan biri "ışıldayan miğferli", diğeri "hızlı hareket eden miğferli" olarak belirtilmiştir. Epitetin açık olmayan anlamı ve bu tutarsızlık yaratan sorun, *Lexikon des frühgriechischen Epos*'da özetlenmiştir²⁹. Antik dönemde bile bu sıfatın tartışmalı olduğunu iki *skholiadan* anlayabiliyoruz. Bunlardan birinde epitete "miğfer süsünü sallayan, yani savaşta ısrar eden, büyük kuvvetleri harekete geçiren kişi" anlamı verilmiştir³⁰. Diğesinde, şairin (Homeros) Yunan olmayanları halk arasındaki popüler isimleriyle tanımladığı belirtilerek, *korythaiolos*un donanım olarak renkli ve farklı miğferli veya miğferini hareket ettiren anlamında olduğu söylenmiştir³¹. Bunu izleyen bir gelenek olarak klasik filologlar bu iki alternatif anlamdan birini seçerek kullanmışlardır. Yine de, bu ikilem gözden kaçmamış, epitetin etimolojisinin şeffaf olmadığı kabul edilmiştir³². Denys Page³³, Eski Yunan ve Troialı kahramanlar arasında yalnızca Hektor'un metal bir miğfere sahip olduğunu öne sürerek epitetin "parlayan miğferli" anlamında olabileceğini savunmuştur. James T. Hooker, destanda bronz miğferli diğer savaşçıların da olduğunu söyleyerek Page'in görüşünü reddetmiştir. Hooker³⁴, *Ilias*'ta bir kez *κορυθαῖζ* (*korythaiks*) epitetinin Akhilleus'un Enyalios'a benzetildiği dizelerde kullanıldığını, bunun da, "çok hızlı hareket eden" anlamında *korythaiolos* ile aynı şeyi ifade ettiğini söylemiştir. Homeros'un dilinde *αἰόλος*'un birincil anlamının "hızlı hareket eden" olduğunu, ancak kelimenin "ışıldayan" manasını da karşıladığını belirtmiştir. Cuzzolin³⁵ bu sığata ilişkin bir not niteliğinde yayımladığı makalesinde *korythaiks* örneğini tekrar öne sürmüştür. Miğferin ayırt edici özelliğinin bronzun parlaması değil, at kılından sorguçların serbestçe hareket edebilmesi olduğunu söyleyerek verdiği örneklerle *κορυθαῖολος* bileşeninde *αἰόλος*'un örtük olarak metonimi ile sorguca, miğferin tüylerine atıfta bulunmuş olabileceğini, yine de problemin daha fazla araştırılmaya değer olduğunu belirtmiştir. Bu tartışmalara baktığımızda Hektor'un sıfatının tam anlamına yakışır ortak bir çevirisinin henüz kabul görmediği anlaşılmaktadır. Ophrynon Hektoru'nun sikke üzerindeki betimi bu soruya cevap verebilir mi?

Miğferin öne çıktığı bu tip *korythaiolos* epiteti göz ardı edilmeden yaratılmış olmalıdır. Miğferdeki stilize kanatlar, özellikle de büyük at yelesi tüyler, Plutarkhos'un tasvirindeki III. Aleksandros'un at yelesi miğferine benzer, dikkat çekicidir³⁶. Cuzzolin'in belirttiği gibi epitet miğfere değil sorguçlara atıfta bulunuyor olmalıdır. MS 5.-6. yüzyıl gramercilerinden Aleksandreialı Hesykhios (*Leks.* μ117), "*μακεσίκρανος*" (*makesikranos*) maddesini açıklarken epos (ibibik, hüdühüd) kuşuna başının

324, 377; XI.315; XII.230; XV.246, 504; XVII, 96, 121, 169, 188, 693; XVIII.21, 131, 284; XIX.134; XX.38 (Ares), 430; XXII.232, 249, 337, 355, 471.

²⁸ Bu sıfatın anlamı üzerine yapılan detaylı çalışma için bakınız, Dosuna 2015, 357-394.

²⁹ Markwald 1982, 1490-1491.

³⁰ *Skhol.* D, B 816: *ὁ αἰόλων τὴν περικεφαλαίαν ὃ ἐστὶ κινῶν διὰ τὰς ἐν πολέμῳ συνεχεῖς καὶ σφοδρὰς ἐνεργείας ἢ ὁ αἰόλον καὶ ποικίλην ἔχων τὴν περικεφαλαίαν ἢ ὁ εὐκίνητος ἐν τοῖς πολέμοις.*

³¹ *Skhol. Vet.* "*κορυθαῖολος*": *ποικίλος καὶ παρηλλαγμένος περὶ τὸν ὄπλισμόν, ἢ τὴν κόρυν κινῶν | δι' ἐθνῶν δέ, οὐ πόλεων ὀνομάζει τοὺς βαρβάρους.*

³² Latacz 2003, 267.

³³ Page 1959, 248-251.

³⁴ Hooker 1979, 118-119.

³⁵ Cuzzolin 2016, 123.

³⁶ Bakınız dipnot 21.

üzerindeki tepelikten (*λόφος*) dolayı *korythaiolos* da dendiğini belirtmiştir³⁷. Hesykhios'un açıklaması da, Homeros'un epitle doğrudan miğfere değil miğferdeki *lophos* kısmına gönderme yapmış olduğuna işaret etmektedir. Ophryinion Hektoru'nun miğferinin at kulakları görünümlü yanaklıkları ve yelesi ile dizelerde kendisine yapılan at benzetmesi kayda değer görünmektedir. Bir çarpışma öncesi hazırlığında atın yelesini silkmesi ile eş değer tutulan sorguçlardaki (at) yelesinin sallanması (veya silkinmesi) kahramansal bir özellik olarak sunulmuştur. Homeros'a (*Il.* XVII.457) göre insan ve at *khaiteye* sahiptir. Tıpkı insan gibi atlar da savaşa girmeden önce saçlarını sallarlar³⁸. Aristophanes *Kurbağalar*'ında (*Batrakhoi*, 818), Hektor'un epitetini dişil formda *κορυθαίολα* olarak, *veίκη*'nin (çekişme, kavga) önünde kullanmıştır. *Korythaiolanın* geçtiği bölüme genel olarak baktığımızda benzetmelerde *ἵππολόφων*, *ἵπποβάμονα*, *λασιαύχενα χαίταν* gibi at ve özellikle tüyleriyle ilgili kelimeler kullanıldığını görmekteyiz³⁹. *Ilias*'ın yirmi ikinci bölümünde geçen Enyalios'un epiteti *korythaiiks* bileşiğinin ikinci kısmı *αἴσσω* (hızlı, dalgalanarak hareket etmek) mastarıyla oluşturulmuştur⁴⁰. Altıncı bölümde *αἴσσω* kökünden gelen *αἴτσοονται* atın yelesinin hareketini, dalgalanarak süzülmesini belirtir⁴¹. Homeros'un bu sıfatı yalnızca Enyalios (Ares), *korythaiolos* da Hektor haricinde yine sadece bir kez Ares için kullanması, *korytaiks* ve *korythaiolos*un çok yakın veya eş anlamda olduğu fikrine destek çıkan bir kesişmedir. *Korythaiolos* bileşiğinin ekindeki *αἰόλος* destanda hem savaş teçhizatı hem de yılan, yaban arısı gibi canlılar için kullanılmıştır⁴². Genel olarak hızlı, çevik bir imaj taşıyan bu sıfatın sahip olduğu anlamsal gözeneklilik nedeniyle tanımladığı varlığın kendi özelliğine göre uyumlanabildiği anlaşılmaktadır. Akhilleus'un atı Ksanthos'un ayakları için de kullanılan sıfat burada "hızlı, çevik" anlamındadır⁴³. Üçüncü bölümde Phrygialılar hızlı tayıları nedeniyle *αἰολόπωλος* sıfatını taşımaktadır⁴⁴. Alexander Dale, *aiolos* sıfatı üzerine yaptığı makalesinde, kelimenin ilksel anlamının yılan hareketi gibi sürünmeyi, yere yakın sürekli olarak kıvrılmayı, dönüşü ifade ettiğini belirtmiştir. Sıfatın kullanımına ilişkin pek çok örnek veren Dale⁴⁵, rüzgâr tanrısı Aiolos'un adının, durmaksızın bükülme, spiral çizme, rüzgârla dolarak yükselme, kamçılama anlamları içerdiğini belirtmiştir. Hektor'un miğferine döndüğümüzde, *korythaiolos* bileşiğindeki *αἰόλος*'un tek başına morfolojik ve anlamsal yapısını anlamaya çalışmaktan ziyade kahramanın hangi özelliğinin bu sıfatla uyumlandığını düşünmek çözüme daha fazla yaklaştırabilir. *Ilias*'taki Hektor için yapılan at benzetmeleri, miğferdeki at yelesinin Hektor'a özgü olması, Ophryinion sikkelerinde görülen at kulağına benzeyen yanaklıklar ve kanada benzer yelesler savaşının çevik, hızlı özelliğini göstermektedir. Dörtüncü giden atları yüzünden Phrygialılara *αἰολόπωλος* epitetinin yakıştırılmasını göz önüne aldığımızda,

³⁷ μακεσίκρανος: ἔποψ. διὰ τὸ ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καθάπερ λόφον. καὶ κορυθαίολον αὐτὸν λέγουσι.

³⁸ ὡς εἰπόν ἵπποισιν ἐνέπνευσεν μένος ἤϋ. τὸ δ' ἀπὸ χαιτῶν κοινήν οὔδα δὲ βαλόντε· ῥίμψα φέρον θοὸν ἄρμα μετὰ Τρωῶς καὶ Ἀχαιοῦς. (*Hom.* *Il.* XVII.456-458).

³⁹ ἔσται δ' ἵππολόφων τε λόγων κορυθαίολα νείκη σχινδαλάμων τε παραζόνια σμιλεύματά τ' ἔργων, φωτὸς ἀμυνομένου φρενοτέκτονος ἀνδρὸς ῥήμαθ' ἵπποβάμονα. Φρίζας δ' αὐτοκόμου λοφιάς λασιαύχενα χαίταν, δεινὸν ἐπισκόνιον ζινάγων, βρυχώμενος ἥσει. ῥήματα γομφοπαγή, πινακηδὸν ἀποσπῶν γηγενεῖ φυσήματα. (*Batrakhoi*, 18-25).

⁴⁰ ἐνναλίῳ κορυθαίικι πολεμιστῆ: miğferi dalgalanan savaşçı Enyalios (*Hom.* *Il.* XXII.132).

⁴¹ χαίται ὄμοις αἴτσοονται (*Hom.* *Il.* VI.510).

⁴² Ζῆρῃ, αἰόλα παμφανόοντα (*Hom.* *Il.* V.295); kalkan, αἰόλον ἐπαβόειον (*VII.222*); yaban arıları, αἰόλοι μέλισσαι (*XII.167*); yılan, αἰόλον ὄφιν (*XII.208*).

⁴³ πόδας αἰόλος ἵππος (*Hom.* *Il.* XIX.404).

⁴⁴ Φρύγας ἀνέρας αἰολοπόλους (*Ilias*, 3.185). Bu epitetin, *Etymologicum Genuinum*'da, Phrygialıların atlarının hızlı olduğuna işaret ettiği belirtilir (*αἰολόπωλος: ... σημαίνει τὸν ταχὴν καὶ εὐκίνητον ἵππον...*, *Et. Gen.* AB α, 1571).

⁴⁵ Dale 2021, 77-78.

*korythaiolos*un da, “(hızlı, burgaçlı rüzgâr gibi) fırtına miğferli” anlamını ifade ettiğini düşünmek akla yatkındır⁴⁶.

Ophrynyon sikkelerinde Hektor’un miğferinin birinci varyasyonundaki grifon kanatları, rüzgâr ve hız temasını vurgulamaktadır. İkinci varyasyondaki üçlü taç, Astyanaks’ın korktuğu dizelerde belirtilen, dalgalanan at yelelerini taşımaktadır. Üçüncü varyasyonda sikke kalıbını hazırlayan hakkâk hayal gücünü kullanmış, Astyanaks’ın algısındaki imajı göstermek için miğfere sivri uçlu, at kulağına benzeyen yanaklıklar ve sfenks yerleştirmiş olmalıdır. Homeros’un Hektor’u yeleleri uçuşarak dörtlü giden hızlı atlarla özdeşleştirmesi, kahramanın at yelesi miğferine ithafen taşıdığı *korythaiolos* epitetinde de hissedilmektedir. Tüm varyasyonlarıyla Ophrynyon sikkelerindeki baş, *megas korythaiolos* Hektor’u (μέγας κορυθαίολος Ἑκτωρ) açıkça sergilemektedir. Homeros’un deyişle sikkeler üzerindeki başa, “Büyük Fırtına Miğferli Hektor” diye hitap edebileceğimizi düşünmekteyiz.

⁴⁶ Eustathios Aristophanes *skholion*unda, Homeros’ta geçen Phrygialıların hızlı atlarını örnek vererek *αιόλλω*’nun anlamının hızlı, güçlü bir rüzgâr gibi, dönerek yapılan hareket olduğunu belirtmiştir. *Skhol. Aristoph. Nub. 729: αιόλλω, ὁ δηλοῖ το ταχέως καὶ δίκεν ἀέλλης κινῶ*. *Korythaiolos*un anlamının da bu tanımları içerdiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akarca 1978

A. Akarca, "Troas'ta Aşağı Kara Menderes Ovası Çevresindeki Şehirler", *Belleten* 42/165, 1-52.

Altınoluk 2007

S. Altınoluk, "Ophryinion Sikkeleri," *II. Troas Değerleri Sempozyumu Kitabı*, Çanakkale, 2007, 53-58.

BMC Troas

A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum (BMC), Troas, Aeolis and Lesbos, (haz. W. W. Wroth), Bologna, 1964.

Bellinger 1961

A. R. Bellinger, *Troy. The Coins*, Princeton 1961.

Borchhardt 1972

J. Borchhardt, *Homerische Helme. Helmformen der Ägäis in ihren Beziehungen zu orientalischen und europäischen Helmen in der Bronze- und frühen Eisenzeit*, Mainz, 1972.

Camerotto 2009

A. Camerotto, *Fare gli eroi. Le storie, le imprese, le virtù: composizione e racconto nell'epica greca arcadia*, Padua, 2009.

Cook 1973

J. M. Cook, *The Troad: An Archaeological and Topographical Study*, Oxford, 1973.

Cuzzolin 2016

P. Cuzzolin, "Randbemerkungen über hom. κορυθαίολος", *Graeco-Latina Brunensia* 21, 2016, 117-123.

Dale 2021

A. Dale, "αἰόλος", *Glotta* 97/1, 2021, 73-82.

Davison – Lundgreen 2009

C. C. Davison – B. Lundgreen, *Pheidias: The Sculptures and Ancient Sources 1*, (ed. G. B. Waywell), London, 2009.

Dosuna 2015

J. M. Dosuna, "Glosografía griega y polisemia irracional: la verdadera historia de αἰόλος", *Ianua Classicorum* 1, Madrid, 2015, 357-394.

Fritze 1912

H. v. Fritze, "Die Elektronprägung von Kyzikos", *Nomisma* 7, 1912, 1-38.

Griffin 1980

J. Griffin, *Homer on Life and Death*, Oxford, 1980.

Hooker 1979

J. T. Hooker, "Three Homeric epithets: αἰγίοχος, διυπειτής, κορυθαίολος", *Indogermanische Forschungen* 84, Strassburg, 1979, 113-119.

Holleaux 1895

M. Holleaux, "Sur une inscription de Thèbes", *Revue des Études Grecques* 8, 1895, 7-48
(=*Études d'Épigraphie et d'Histoire Grecques* 1, 1938, 1-40).

Imhoof-Blumer 1883

F. Imhoof-Blumer, *Monnaies grecques*, Paris-Leipzig, 1883.

Keyser 2016

P. T. Keyser, "Apollonius the Sophist on τριγλινα", *Glotta* 92, 2016, 139-144.

Klausen 1839

R. H. Klausen, *Aeneas und die Penaten: die italischen Volksreligionen unter dem Einfluss der griechischen I*, Hamburg-Gotha, 1839.

Lacroix 1982

L. Lacroix, "A propos du sphinx des monnaies de Chios", *Revue Archéologique* 1, 1982, 75-80.

Latacz 2003

J. Latacz (ed.), *Homers Ilias. Gesamtkommentar, Band II: 2. Gesang, Faszikel 2: Kommentar*, München-Leipzig, 2003.

Markwald 1982

G. Markwald, "κορυθαίολος", *Lexikon des frühgriechischen Epos* 10, Göttingen, 1982, 1490-1491.

Mattusch 2014

C. C. Mattusch, *Enduring Bronze: Ancient Art, Modern Views*, Los Angeles, 2014.

O'Sullivan 2008

J. N. O'Sullivan, "τριπτυχος", *Lexikon des frühgriechischen Epos* 4, Göttingen, 2008, 627.

Page 1959

D. L. Page, *History and the Homeric Iliad*, Berkeley-Los Angeles, 1959.

Pleket – Stroud 1981

H. W. Pleket – R. S. Stroud, "SEG 31-502. Thebes. List of donations for the rebuilding of Thebes, after 316 B.C.", *Supplementum Epigraphicum Graecum* 31, 1981.

Redfield 1994

J. M. Redfield, *Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector*, Durham – London, 1994.

Schein 1984

S. L. Schein, *The Mortal Hero: An Introduction to Homer's Iliad*, Berkeley, 1984.

SNG Ashmolean Bosphorus

Sylloge Nummorum Graecorum. Ashmolean Museum Oxford, vol. V., part. IX. Bosphorus-Aeolis, Oxford, 2007.

SNG v. Aulock Troas

Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung Hans von Aulock. Troas-Aeolis-Lesbos, Berlin, 1959.

SNG Cop. Troas

- Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Troas*, Copenhagen, 1945.
- SNG Fitzwilliam III*
- Sylloge Nummorum Graecorum Fitzwilliam Museum: Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins, vol. III. Asia Minor, Further Asia, Egypt, Africa*, (haz. S. W. Grose), Cambridge, 1929.
- SNG München Troas*
- Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland Staatliche Münzsammlung München, 19. Heft, Troas-Lesbos*, (haz. H. R. Baldus), München, 1991.
- SNG Turkey 9/1*
- Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey 9. The Özkan Arkantürk Collection. vol. 1. Troas*, (haz. O. Tekin – A. Erol Özdizbay), İstanbul, 2015.
- Stoevesandt vd. 2016
- M. Stoevesandt – A. Bierl – J. Latacz – B. Millis, *Homer's Iliad: The Basel Commentary. Book 6*, Berlin-Boston, 2015.
- Whallon 1969
- W. Whallon, *Formula, Character, and Context: Studies in Homeric, Old English, and Old Testament Poetry*, Cambridge, 1969.
- Zucker 2014
- A. Zucker, “L’appréhension grecque de la crinière: crête (λοφιά) ou chevelure (χαιτή)”, *Équidés et bovidés de la Méditerranée antique Rites et combats. Jeux et savoirs*, Lattes, 2014, 269-283.

